

person comes to heroism, self-sacrifice, why in the name of what makes a heroic act.

Key words: War, death, surrealism.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013 р.

Прийнято до друку 27.09.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., проф. Пінчук Т. С.

УДК 821.02:028.6

Н. М. Павлюх

ГЕНЕТИКО-ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЧИТАЧА

Проблема читача сягає своїм корінням сивої давнини. І з упевненістю можна сказати, що надбання митців кожної епохи, певним чином, заклали підвалини сучасного розуміння ролі читача в літературному просторі. Серед українських науковців, які стверджують, що постать читача виникає біля самих початків художнього твору можна назвати М. Ігнатенка, Г. Сивоконя, серед російських – В. Прозорова, Ю. Борева, А. Большакову.

Метою дослідження є висвітлення передумов, які спричинили зміни в статусі читача. Для реалізації мети у розвідці ставляться такі завдання: аналіз трьох періодів європейського літературного простору та виявлення в них поняття „читач”.

Предметом дослідження є поняття „сприймання” та „читач”, які стали найважливішими проблемами сучасного літературознавства. Об’єктом і водночас матеріалом дослідження є система праць і вчень представників античності Арістотеля та Горація, класицизму – Нікола Буало та романтизму – Йозефа Герреса. Теоретичне значення роботи визначається тим, що основні положення дослідження доповнять і водночас сприятимуть подальшій розробці проблеми читача.

Загальновідомо, що літературний процес складається з цілої низки ланок, взаємопов’язаних і взаємопроникаючих одна в одну, зміна одного ланцюжка призводить до змін іншого і відповідно відбуваються зміни в літературі загалом. С. Аверінцев – відомий російський літературознавець, дослідник пізньої античності – у своїй вступній статті до книги „Поетика давньогрецької літератури” (1981) окреслює ці зміни в літературі в історичному аспекті і виділяє такі періоди європейського літературного процесу:

1) „дорефлективно-традиціоналістський, які подолали греки в V – IV ст. до н. е.

2) рефлексивно-традиціоналістський, який тривав до кінця XVII ст. і був відкинутий індустріальною епохою

3) кінець традиціоналістської настанови як такої” [1, с. 7].

Літературу дорефлексивно-традиціоналістського періоду вчений називає „літературою-в-собі”, категорія жанрів на цьому етапі не розмежована, а категорія авторства замінена на категорію авторитету.

Зазначимо, що рефлексія (від лат. reflexio – звернення назад) – філософський метод, при якому об’єктом пізнання може бути сам спосіб пізнання. У літературі об’єктом пізнання стає сама література, „яка усвідомлює себе саму і тим самим вперше вважає себе саму власне літературою, тобто реальністю особливого роду, відмінну від реальності побуту чи культу” [1, с. 3]. Тобто науковець підкреслює самовизначення літератури, яке призводить до виникнення поетик та риторик і до встановлення власних літературних норм. Дорефлексивно-традиціоналістський період змінився на рефлексивно-традиціоналістський. Рефлексія дала поштовх для розвитку літератури і водночас зберегла традицію, відбувся процес відокремлення літератури, а це сприяє її самопізнанню.

Сутність основних компонентів літератури, таких як жанр і авторство, змінюється. Саме жанр виділений вченим як найважливіша категорія цього періоду, оскільки „жанрові правила – ніби конституція незалежної, суверенної держави. Теоретик виступає в ролі законодавця... Жанр ніби має свою власну волю і авторська воля не сміє (не наважується) з нею сперечатися. Автору для того і дана його індивідуальність, його характерність, щоб брати участь у змаганні зі своїми попередниками і послідовниками в рамках єдиного жанрового канону, тобто по одним правилам гри” [2, с. 110 – 114]. Отже, автор уже не підпорядковується авторитету, лише правилам, встановленим жанром, він може розкритися, показати свій індивідуальний стиль, дотримуючись жанрових канонів.

Аверінцев підкреслює те, що відмінність між цими періодами є дещо іншою, ніж відмінність між епохами. Періоди охоплюють декілька епох і мають загальні ознаки, першою з яких є жанр, другою – ідеал, а третьою – розум, як пише науковець: „панування так званої поміркованості (рассудочности), тобто обмеженого раціоналізму, власне через додержання фіксованих кордонів, які не вбачають своєї діалектичної протилежності – того протесту проти „поміркованості”, який заявив про себе в сентименталізмі, в русі „бурі і натиску” і цілком чітко виразив себе в романтизмі” [1, с. 8].

Рефлексивно-традиціоналістський період можна назвати також періодом „Поетик”. З’являються „Поетика” Арістотеля, „Послання до Пісонів” Ф. Горація, „Сім книг поетики” (1562) Ю. Скалігера, який писав свій твір як своєрідний коментар до „Поетики” Арістотеля та „Мистецтво поетичне” Нікола Буало, яке було написане дещо пізніше – в епоху класицизму. Всі ці „Поетики” подають поетам певні настанови,

встановлюють незмінні жанрові норми. Поряд з цим, автори визнають, що в поезії закладені передумови до контакту з аудиторією. Як приклад візьмемо „Поетику” Арістотеля, написану між 336 і 322 роками до н. е. – твір, „який здійснив величезний вплив на всі наступні вивчення літературної творчості аж до нашого часу” [3, с. 7]. Арістотель, ґрунтовно вивчивши твори грецької літератури та взявши до уваги людське життя, розробив свою теорію, яка стала базовою для наступних поколінь. Цінність праці Арістотеля полягає в правильності систематизації та викладу питань, що стосуються поетичної творчості.

Мислитель, визначаючи сутність твору мистецтва, виявив, що твір мистецтва викликає у сприймаючих різні почуття: страх, співчуття, жалість, адже саме вони найпомітніше детермінують виникнення катарсису – стану щирого співчуття і співпереживання реципієнта трагічним героям і почуття ненависті й огиди до антигероїв Митець античності писав: „...складати фабулу треба так, щоб будь-хто, хто слухає про події, що відбуваються, здригнувся і відчув жаль по мірі того, як розгортаються події” [4, с. 82].

Читаючи цитату, стає зрозуміло, що на першому плані є повчання Арістотелем правильності написання художнього твору, на другому – розуміння філософом того, що „в самих художніх творах вже закладена внутрішня готовність до впливу на публіку” [5, с. 12].

Ще одним важливим поняттям, яким оперує Арістотель і яке пов’язане з сприйманням, є поняття „пізнавання”. „Пізнавання”, згідно з твердженням митця, здатне викликати і співпереживання і жаль. Отже, чуттєве сприйняття є також одним із основних чинників довершеності поетичного твору. Для Арістотеля суттєвим є не тільки внутрішня побудова твору, важливим є і враження, яке твір викликає у читачів.

Про здатність твору мистецтва впливати на людей говорить ще один поет, представник античності – Квінт Горацій Флакк. Звичайно ж, у своєму „Посланні до Пісонів”, Горацій надає особливого значення майстерності поета поєднувати зміст і форму, його вмінню та вправності добирати слова. У поетичному творі не повинно бути зайвого, він повинен полонити найтонші струни душі читача:

Кожен поет намагається вчити, або звеселяти

Віршем своїм, або ж поєднати корисне з приємним.

Хочеш повчати – повчай, але коротко: сказане стисло

Краще сприймається, глибше й надовше в душі залягає;

Зайве ж усе – в ній місця не знайде, забудеться тут же [6, с. 222].

Не тільки в посланні, а й в одах, еподах (приспівках) та сатирах поет звертається до читача, веде з ними розмову, спонукає мислити і співпереживати. Читаючи його поезію, адресат сам відкриває для себе сутність твору.

Звертає увагу на читачів і французький мислитель XVII ст. Нікола Буало, у своєму найвидатнішому теоретичному творі „Мистецтво поетичне” (1674), у якому все багатство засобів, прийомів і способів

написання тексту твору, вся багатогранність його змісту й увесь процес komponування всього того розмаїття подаються як роздуми й поради про текст, зміст і композицію твору, а все це разом бачиться як потужний засіб виховання. Намагаючись „встановити закони і критерії високого і вічного мистецтва, ідеальні зразки якого створила античність” [7, с. 15], Буало водночас стверджував, що авторові потрібно заслужити любов і шану читачів. Це вдасться поетові за такої умови, коли під час написання твору він буде керуватися „здоровим розумом”, буде уникати підлабузників, а навпаки дослухатися думки справжнього читача, який не вдасться ні до обману, ні до лестоців:

А мудрий приятель, суворий на вимоги,
Не дасть вам збитися з належної дороги:
Він хиби жодної не подарує вам,
Він визначить місця заблуканим словам,
Він зганьбить виплески фальшивої емоції,
Він обміркує зміст, розгляне пильно фрази... [8, с. 37].

Крім того, поет повинен бути самокритичним і вимогливим до кожної своєї думки:

Суворий власний суд найкраще вам допоможе... [8, с. 36].

Про спрямованість автора віршованого трактату на читача свідчить його турбота про те, як поет повинен подавати матеріал у творі:

Хто хоче вдовольнити суворих читачів.
Високе й ніжне він повинен малювати,
Шляхетність, глибочінь, поважність виявляти,
Буть несподіваним, вражати нам серця,
Усіх захоплювать дивами без кінця
І дати твір такий, щоб легко всі сприймали,
Та, раз побачивши, повік не забували [8, с. 51 – 52].

Ця думка Буало знайде своє продовження у працях багатьох дослідників проблеми читача, тому що, дійсно, художній твір живе доти, допоки він є цікавим читачам.

Композиційно „Мистецтво поетичне” складається з чотирьох пісень, кожна з яких пронизана нагадуванням про читачів. „Читальник”, „читець”, „мудрий приятель”, „вірний друг, несхибний і правдивий”, „глядач”, „суворий глядач”, „розсудливий читач” – так називає Буало читача у своєму творі.

Отже, згідно з міркувань Буало, поет повинен прагнути істинного мистецтва, дотримуючись законів художньої творчості, побудованих на раціональності, та не забувати про читача:

Ви в творах стаєте на очі всенародні,
Являйте ж почуття самі лиш благородні [8, с. 63].

Основна функція „Поетик” полягала в упорядкуванні жанрових норм для досягнення творцями довершеності поетичних творів. Першорядного значення надавалося твору мистецтва, його творець виступав посередником між твором і читачем.

Зазначимо, що відомий сучасний російський літературознавець В. Халізов відзначає, що „вже в античності проявило себе індивідуально-авторське начало” [9, с. 69]. Будь-яка авторська ініціатива не могла розвиватися, оскільки були встановлені „непорушні норми жанру” і чітка система художньо-естетичних засад. У літературі не відбувалося ніякого прогресу, потрібні були зміни. Такі зміни стали відбуватися із жанром: „Жанрові структури стали податливі та гнучкі, втратили канонічну суворість і тому відкрили широкі простори для виявлення індивідуально-авторської ініціативи, жорсткість обмеження жанрів себе вичерпала і, можна сказати, канула в Лету разом з класицистичною естетикою, яка була рішуче відкинута в епоху романтизму” [9, с. 374].

Рефлексивно-традиціоналістський період змінює третій період, який відкидає традиції, нормативність, автор отримує свободу при написанні, він вже не зобов'язаний коритися правилам, може дати волю своїй уяві та фантазії, отже, автор стає основною ланкою триади автор – твір – читач.

Епоха романтизму ввела багато новизни в літературу, перевага віддавалася почуттям, а не розумові. Новаліс писав, що „безкорислива любов завжди повинна панувати в серці, а принципи її в голові”. По-новому розумілося й мистецтво, як таке, що „органічно виростає із життя, із певного національно-історичного ґрунту і водночас є вільним самовираженням митця ...” [10, с. 14].

Ще однією важливою рисою, притаманною мистецтву доби романтизму є його сконцентрованість на людині, тобто заглибленість у її внутрішній світ. Відповідно почуття і переживання людини у романтиків на першому плані. Важливими для них є й ті почуття, які викликають їхні твори. Про сприймання тексту знаходимо у трактаті Йозефа Герреса, який називається „Афоризми про мистецтво. В якості вступу до наступних афоризмів про органомію, фізику, психологію, антропологію”. Німецький романтик писав: „У сприйманні широта Природи визначає глибину духа, – в думці дух, з його глибиною, визначає сам себе. Повинно існувати таке третє, де сприймання опосередковувалося б ідеєю, де одне б переходило в інше; це третє – це споглядання, яке дане здатністю уявлення” [11, с. 99].

Сприймання є складним процесом, яке поєднує в собі ще й мислення та споглядання. Сприймання, згідно з твердженнями митця, є зовнішнім фактором, оскільки спочатку відбувається ознайомлення з невідомим твором, наступним кроком є його переосмислення, і в останню чергу отримуємо відчуття, наприклад зворушливого переживання чи піднесення, захоплення. Це вже внутрішні фактори. Весь цей процес можна назвати пізнанням: пізнання твору – пізнання себе через твір – саморозвиток.

Отже, із закінченням класицизму та народженням романтизму змінюються основні концепції літератури: ставлення до світу, до мистецтва, до творця, формується новий погляд на особистість. Власне

доба романтизму стала перехідним етапом у формуванні нового, більш глибокого філософського розуміння проблеми читача.

Список використаної літератури

1. **Аверинцев С. С.** Древнегреческая поэтика и мировая литература / С. С. Аверинцев // Поэтика древнегреческой литературы. – М., 1981. – С. 3 – 14.
2. **Аверинцев С. С.** Историческая подвижность категории жанра : опыт периодизации / С. С. Аверинцев // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М. : Наука, 1986. – С. 104 – 116.
3. **Петровский Ф. А.** Сочинение Аристотеля о поэтическом искусстве / Ф. А. Петровский // Аристотель. Об искусстве поэзии. – М. : Гослитиздат, 1957. – С. 7 – 35.
4. **Аристотель.** Об искусстве поэзии / Аристотель. – М. : Гослитиздат, 1957. – С. 39 – 141.
5. **Прозоров В. В.** Читатель и литературный процесс / В. В. Прозоров. – Саратов, 1975. – 212 с.
6. **Горацій.** Послання до Пісонів / Горацій // Твори. – К. : Дніпро, 1982. – С. 215 – 226.
7. **Іванисенко В.** Буало і його „Мистецтво поетичне” / В. Іванисенко // Буало Нікола. Мистецтво поетичне. – К. : Мистецтво, 1967. – С. 7 – 28.
8. **Буало Нікола.** Мистецтво поетичне / Нікола Буало. – К. : Мистецтво, 1967. – С. 31 – 68.
9. **Хализев В. Е.** Теория литературы / В. Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 2002. – 437 с.
10. **Наливайко Д. С.** Вступ / Д. С. Наливайко // Наливайко Д. С. Шахова К. О. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – С. 5 – 24.
11. **Геррес Й.** Афоризмы об искусстве / Й. Геррес // Эстетика немецких романтиков / [сост., пер., вступ. статья и коммент. А. В. Михайлова ; редкол.: М. Ф. Овсянников (пред.) и др.]. – М. : Искусство, 1986. – 736 с.
12. **Михайлов А. В.** Йозеф Геррес. Эстетические и литературно-критические опыты романтического мыслителя / А. В. Михайлов // Контекст 1985. Литературно-теоретические исследования. – Москва : Наука, 1986. – С. 147 – 175.

Павлюх Н. М. Генетико-еволюційний аспект проблеми читача

Статтю присвячено дослідженню історичного аспекту проблеми читача. Розглянуто три періоди європейського літературного процесу та окреслено зміни, що відбуваються з такими категоріями як жанр та автор. Проаналізовано праці відомих діячів античності та класицизму, в яких згадується ця проблема. Акцентовано увагу на особливостях розуміння поняття „сприймання” в епоху романтизму. Доведено, що проблема читача має довгу історію, незважаючи на те, що займала досить скромне місце в тогочасних теоріях. Пов’язане це із беззаперечним впливом автора та його твору на адресата.

Ключові слова: читач, сприймання, рефлексія, Аристотель, Горацій, Буало, античність, класицизм, романтизм.

Павлюх Н. М. Генетико-эволюционный аспект проблемы читателя

Статья посвящена исследованию исторического аспекта проблемы читателя. Рассмотрены три периода европейского литературного процесса и очерчены изменения, что происходят с такими категориями как жанр и автор. Проанализировано труды известных деятелей античности и классицизма, в которых вспоминается об этой проблеме. Доказано беспрекословное влияние автора и его произведения на адресата. Акцентируется внимание на особенностях понимания понятия „восприятия” в эпоху романтизма. Доказано, что проблема читателя имеет длинную историю, невзирая на то, что занимает достаточно скромное место в тогдашних теориях. Это связано с беспрекословным влиянием автора и его произведения на читателя.

Ключевые слова: читатель, восприятие, рефлексия, Аристотель, Гораций, Буало, античность, классицизм, романтизм.

Pavlyukh N. M. Genetic-evolutional Aspect of the Reader

The article investigates the historical aspect of the reader. Three periods of European literary process are highlighted in the article. The changes that have occurred with the basic blocks of literature such as the genre and the author are considered. The typical feature of the first period was that the category of genre was not differentiated and the category of authorship was replaced by the category of authority. The most important category of the second period was genre. Genre canons, which the author is subordinated to, were determined. The third period breaks with the tradition, the author doesn't subordinate to any norms and becomes the key concept. The works of famous artists of antiquity and classicism that mention this problem are analysed. Specificity of understanding of the „perception” concept in Romanticism is accented. It is proved that the problem of the reader has a long history, however occupied a very modest place in contemporary theories. It was connected with undeniable influence of the author and his work on addressee. The appeal to the reader was probably a part of the strategy of the author, who sought to adequate perception of his work.

Key words: reader, perception, reflection, Aristotle, Horace, Boileau, antiquity, classicism, romanticism.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2013

Прийнято до друку 27.09.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Галич А. О.